

مطالعه سنجشی قاچاق هسته‌ای و تهدید به ارتکاب آن در مقررات کیفری ایران و کانادا

سید مصطفی مشکات*

احمد رمضانی**

سهراب صلاحی***

مریم مرادی****

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۷/۰۸ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۳/۱۲

DOI: 10.22096/law.2019.92553.1314

چکیده

قاچاق هسته‌ای به عنوان مصداق نوینی از رفتار بزهکارانه قاچاق، با کشف و عملیاتی نمودن انرژی هسته‌ای در زندگی جامعه بشری پا به عرصه وجود نهاده است. مقوله نظارت بر واردات و صادرات مواد و وسایل هسته‌ای که مورد توجه اسناد بین‌المللی از جمله کنوانسیون حفاظت فیزیکی از مواد هسته‌ای ۱۹۷۹ قرار گرفته است، برخی از دولت‌ها را مجاب نموده تا قاچاق غیر قانونی مواد، وسایل و دانش هسته‌ای را به طور جداگانه مورد جرم‌انگاری قرار دهند. در این

* دکترای حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قشم، قشم، ایران. «نویسنده مسئول»

Email: mustafameshkat@yahoo.com

** استادیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه علم و فرهنگ، تهران، ایران.
Email: ramezani@usc.ac.ir

*** استادیار گروه حقوق، دانشگاه جامع امام حسین (ع)، تهران، ایران.
Email: salahi.sohrab@gmail.com

**** استادیار گروه حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قشم، قشم، ایران.
Email: maryam.moradi@iaueqsh.ac.ir

مسیر، کانادا به عنوان یکی از کشورهای بهره‌بردار از فناوری هسته‌ای، رویکرد سنجیده‌ای را در حوزه جرم‌انگاری و ترسیم ضمانت اجرای کیفری متناسب با قاچاق هسته‌ای برگزیده است. در سوی دیگر، کنشگران نظام کیفری ایران نیز با انشای قانون قاچاق اسلحه، مهمات و دارندگان سلاح و مهمات غیرمجاز در سال ۱۳۹۰، مصداقی از قاچاق هسته‌ای یعنی قاچاق مواد رادیواکتیو را مشمول عنوان بزهکارانه قرار دادند؛ با این وجود، قانونگذار ایران برخلاف کانادا، در ارتباط با قلمروی مجرمانه قاچاق هسته‌ای و تهدید به ارتکاب آن رویکرد ناقصی را اتخاذ نموده است. از این رو، در طی جستار حاضر قصد و تلاش بر آن است تا با مقایسه راهبرد کیفری ایران و کانادا در مواجهه با اعمال قاچاق هسته‌ای به تبیین راهبرد کیفری متناسب و مقتدری در این زمینه مبادرت شود.

واژگان کلیدی: انرژی هسته‌ای؛ تروریسم هسته‌ای؛ قاچاق هسته‌ای؛ تهدید به ارتکاب قاچاق هسته‌ای.

مقدمه

هم زمان با کشف انرژی هسته‌ای در نیمه نخست قرن بیستم میلادی، نگرانی در زمینه سوء استفاده از قدرت بالای این نوع از انرژی نیز مطرح شد؛ به همین منظور، کنشگران نظام حقوق بین‌الملل، تعهدهایی را در قالب برخی از اسناد بین‌المللی از جمله در ماده ۴ کنوانسیون حفاظت فیزیکی از مواد هسته‌ای مصوب ۱۹۷۹^۱ برای دولت‌های عضو تعیین نمودند. در زمره این تعهدات، نظارت بر واردات و صادرات مواد هسته‌ای و جلوگیری از تحقق قاچاق هسته‌ای قرار دارد. از این رو، در راستای اهمیت بالای اتخاذ سیاست بازدارنده در قبال قاچاق هسته‌ای، جرم‌انگاری^۲ این نوع از قاچاق مورد نظر برخی از نظام‌های کیفری دنیا قرار گرفت.

در این خصوص، قانونگذار ایران هرچند دیر اما سرانجام با انشای قانون مجازات قاچاق اسلحه، مهمات و دارندگان سلاح و مهمات غیر مجاز در سال ۱۳۹۰، برای نخستین بار مصداقی از قاچاق هسته‌ای را مورد جرم‌انگاری قرار داد. اگرچه اقدام قانونگذار در شناسایی قاچاق هسته‌ای مناسب ارزیابی می‌گردد اما در جرم‌انگاری رفتار مذکور، رویکرد جامعی به کار گرفته نشده است؛ بدین ترتیب، تنها واردات و صادرات غیر قانونی مواد رادیواکتیو به عنوان مصداقی از قاچاق هسته‌ای مشمول عنوان بزه‌کارانه قرار گرفت و در نتیجه، وسایل و فناوری هسته‌ای به عنوان سایر مصداق‌های قاچاق هسته‌ای مورد غفلت قرار گرفتند.

«در سوی دیگر، کانادا در زمره یکی از تابعان بهره‌بردار از فناوری هسته‌ای که دستاوردهای بزرگ مالی را در صنعت هسته‌ای به دست آورده است.» (Bratt, 2006: 20) رویکرد کیفری کم و بیش کامل و شفاف را در راستای مقابله با قاچاق هسته‌ای اتخاذ نموده است؛ در این خصوص، کنشگران قانونگذاری کانادا علاوه بر قاچاق مواد و وسایل هسته‌ای، تهدید به ارتکاب رفتار پیش‌گفته را نیز مورد جرم‌انگاری قرار داده‌اند. بنابراین با توجه به رویکرد مناسب قانونگذار کانادا، بررسی و سنجش راهبرد کیفری ایران با آن کشور می‌تواند به ترسیم یک راهبرد کیفری مقتدر در قبال قاچاق هسته‌ای کمک کند.

1. Convention on Physical Protection of Nuclear Material (CPPNM). In order to see the convention, refer to the following link: <https://www.iaea.org/publications/documents/inficres/convention-physical-protection-nuclear-material> (Accessed: May 25, 2019).

2. Criminalization.

پرسشی که اکنون فراروی مخاطب قرار می‌گیرد آن است که راهبرد کیفری مناسب در راستای مقابله با قاچاق هسته‌ای دایر بر چه ابعادی است؟ در این خصوص به عنوان فرضیه گفتنی است که جرم‌انگاری تخصصی تمامی مصداق‌های قاچاق هسته‌ای یعنی واردات و صادرات غیر مجاز مواد، وسایل و فناوری هسته‌ای توأم با تعیین ضمانت اجرای کیفری متناسب، راهبرد مناسبی در راستای مقابله با رفتار مزبور به شمار می‌آید.

با این همه، در طی جستار حاضر با اتخاذ روش توصیفی و تحلیلی، ابتدا به مفهوم‌شناسی پرداخته می‌شود. در این خصوص، تلاش بر آن است تا همگام با ارائه تعریف شفافی از قاچاق هسته‌ای، قلمروی آن نیز به نحو روشنی تبیین شود. سپس اوصاف و پیشینه تاریخی قاچاق هسته‌ای کاوش و معرفی می‌شود. در ادامه، با بررسی و مقایسه مقررات کیفری ایران و کانادا در قبال قاچاق هسته‌ای و تهدید به ارتکاب آن به تبیین این موضوع پرداخته می‌شود که چه کاستی‌ها و نارسایی‌هایی در مقررات کیفری ایران در مواجهه با اعمال یادشده وجود دارد. سرانجام نیز از رهگذر مطالعات و بررسی‌های انجام‌شده، راهکارهایی جهت رفع آسیب‌های موجود ارائه می‌شوند.

۱. تعریف قاچاق هسته‌ای و قلمروی آن

در این قسمت سعی بر آن است تا با بیانی ساده و شفاف به تعریف قاچاق هسته‌ای پرداخته شود. در ضمن، متعاقب بر مفهوم‌شناسی، پیشینه تاریخی قاچاق هسته‌ای بررسی و معرفی می‌شود.

۱-۱. تعریف قاچاق هسته‌ای

«قاچاق هسته‌ای^۱ عبارت است از صادرنمودن غیر قانونی مواد شکافت‌پذیر^۲ و کلاهک‌های هسته‌ای^۳ از سرزمینی که در آن تأسیسات هسته‌ای قرار دارد.» (Khan, 2008: 37)

«بنا به تعریف دیگر، قاچاق هسته‌ای عبارت است از انتقال درون‌مرزی و یا برون‌مرزی مواد هسته‌ای به شرح مورد نظر در کنوانسیون منع اشاعه هسته‌ای (اورانیوم با غنی‌سازی ۲۰ درصد

1. Nuclear Smuggling.

2. Fissile Material.

3. Nuclear Warheads.

مطالعه سنجشی قاچاق هسته‌ای و تهدید به ارتکاب آن... / مشکلات و دیگران ۷۷

و یا بیشتر از آن، پلوتونیوم و هم‌چنین، تجهیزات چرخه سوخت هسته‌ای که ممکن است دسترسی به آن غیرقانونی باشد).» (Orlov, 2004: 54)

با کاوشی در تعاریف یادشده باید اذعان نمود که هیچ‌کدام از آن‌ها کامل ارزیابی نمی‌گردند. به عبارتی روشن‌تر، این تعریف‌ها جامع افراد و مانع اغیار نیست؛ بدین ترتیب، برخی از آن‌ها تنها مواد هسته‌ای را به عنوان موضوع قاچاق هسته‌ای قلمداد کرده و پاره‌ای دیگر، با تصریح به کلاهک هسته‌ای از ذکر سایر وسایل هسته‌ای خودداری نموده‌اند.

با این ترتیب می‌توان چنین گفت، قاچاق هسته‌ای عبارت است از وارد یا صادر نمودن غیر قانونی مواد، وسایل و دانش هسته‌ای از مرزهای سیاسی یک کشور به کشور دیگر؛ بدین ترتیب، امنیت مرزهای^۱ یک کشور به عنوان نخستین آماج قاچاق هسته‌ای قلمداد می‌گردد؛ زیرا برای تحقق این نوع از قاچاق، در وهله نخست نیاز است تا امنیت مرزها از بین برود؛ هجمه علیه امنیت مرزها نیز به اشکال متنوعی از جمله اختفای مواد و وسایل موصوف در اتومبیل، قطار، کشتی، محموله شخصی افراد در هواپیما یا عبور از مرزهای محافظت نشده صورت می‌پذیرد.^۲

۲-۱. قلمروی قاچاق هسته‌ای

برای آشنایی بیشتر با قاچاق هسته‌ای لازم است تا قلمروی آن به طور شفاف‌تری تبیین شود. به این مناسبت، هریک از موارد داخل در قلمروی رفتار پیش‌گفته به طور جداگانه توصیف و بررسی می‌شود.

۱-۲-۱. مواد هسته‌ای

مهمترین سیبیل قاچاق هسته‌ای را مواد هسته‌ای^۳ تشکیل می‌دهد؛ با این وجود، تمام موادی که از خاصیت رادیواکتیوینه برخوردار هستند در ذیل مواد هسته‌ای قرار نمی‌گیرند بلکه وفق قسمت دوم از ماده ۱ کنوانسیون سرکوب اعمال تروریسم هسته‌ای^۴، ۲۰۰۵، مواد هسته‌ای عبارت است

1. The Border Security.

2. See: Jones, 2002: 1.

3. Nuclear Material.

4. The Nuclear Terrorism Convention (formally, the International Convention for the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism), To see the convention, refer to the following link: <https://treaties.un.org/doc/db/Terrorism/english-18-15.pdf> (Accessed: May).

از پلوتونیوم به جز در موردی که ایزوتوپ‌های غلیظ شده متجاوز از ۸۰ درصد در پلوتونیوم ۲۳۸ باشد؛ اورانیوم ۲۳۳؛ اورانیوم غنی شده در ایزوتوپ‌های ۲۳۵ و ۲۳۳؛ اورانیوم حاوی ترکیبی از ایزوتوپ‌هایی که در طبیعت واقع شده‌اند به جز سنگ معدن و باقی مانده آن و یا هر ماده دیگری حاوی یک یا چند قسمت از موارد مذکور...»^۱

۲-۱-۲. وسایل هسته‌ای

یکی از موارد داخل در قلمروی قاچاق هسته‌ای را قاچاق وسایل هسته‌ای^۲ تشکیل می‌دهد. در این خصوص، برحسب قسمت چهارم از ماده ۱ کنوانسیون سرکوب اعمال تروریسم هسته‌ای ۲۰۰۵، وسایل هسته‌ای عبارتند از: «الف. هر نوع وسیله انفجاری هسته‌ای؛ یا ب. هر نوع وسیله انتشار مواد رادیواکتیو یا تابش اشعه که به لحاظ خواص رادیولوژیکی اش ممکن است موجب مرگ، صدمه شدید بدنی یا ایراد خسارات اساسی نسبت به اموال یا محیط زیست شود.»^۳

۲-۱-۳. دانش و فناوری هسته‌ای

در زمره موارد داخل در قلمروی قاچاق هسته‌ای، دانش و فناوری هسته‌ای^۴ قرار دارد. در این ارتباط گفته شده است، موضوع قاچاق هسته‌ای تنها منصرف به مواد و وسایل هسته‌ای نمی‌گردد بلکه داده‌های اطلاعاتی مرتبط با فناوری هسته‌ای^۵ را نیز دربرمی‌گیرد.^۶ در این زمینه، قضیه عبدالقدیرخان پاکستانی^۷ قابل اشاره است. در این ارتباط گفته شده است، نامبرده و شبکه ذیل سرپرستی او، در سال‌های ۱۹۸۹ تا ۲۰۰۳، فناوری هسته‌ای را به طور غیر قانونی به پاره‌ای از اشخاص و کشورها منتقل نموده‌اند.^۸

1. Nuclear material" means plutonium, except that with isotopic concentration exceeding 80 per cent in plutonium-238; uranium-233; uranium enriched in the isotope 235 or 233; uranium containing the mixture of isotopes as occurring in nature other than in the form of ore or ore residue; or any material containing one or more of the foregoing...".

2. Nuclear Device.

3. " Device" Means:

(a): Any Nuclear Explosive Device; or

(b): Any Radioactive Material Dispersal or Radiation Emitting Device Which May, Owing to its Radiological Properties, Cause Death, Serious Bodily Injury or Substantial Damage to Property or to the Environmen."

4. Nuclear Science and Technology.

5. The Technical Information.

6. See: Futter, 2015: 155.

7. Abdul Qadeer Khan.

8. See: Fisher & Wicker, 2013: 179.

۲. اوصاف ناظر بر قاچاق هسته‌ای

به منظور شناخت بیشتر نسبت به قاچاق هسته‌ای لازم است تا مهمترین اوصاف آن تبیین و بررسی گردد؛ از این رو، هر یک از ویژگی‌های رفتار مذکور به صورت مستقل معرفی و تشریح می‌شود.

۱-۲. ترور آفرینی

از آنجایی که در قاچاق هسته‌ای، مواد و وسایل هسته‌ای از مبادی رسمی و غیر رسمی یک کشور به طور غیر قانونی وارد و یا صادر می‌شوند و به دنبال آن، اهرم نظارتی کافی نیز بر مواد و وسایل یاد شده وجود ندارد همواره بیم وجود دارد تا با سوء استفاده از چنین مواد و وسایلی و عملیاتی نمودن آن‌ها در مسیر فعالیت‌های خرابکارانه و تروریستی، امنیت جامعه مورد حمله قرار گیرد. البته پیامد نقض امنیت تنها متوجه قاچاق هسته‌ای نبوده بلکه در یک نمای کلی‌تر بیان شده است که این قضیه در زمره آثار و پیامدهای ناظر بر رفتار قاچاق به حساب می‌آید.^۱

(با این وجود، قاچاق هسته‌ای در زمره مصداق‌های تروریسم هسته‌ای^۲ قلمداد می‌گردد که معضلی جدی در مسیر حفظ و برقراری امنیت هسته‌ای^۳ نیز به شمار می‌آید.) (غنی کله‌لو، ۱۳۸۸: ۲۳)

به هر ترتیب، نقض امنیت و به دنبال آن انجام اعمال تروریستی از طریق مواد و وسایل هسته‌ای قاچاق شده، به عنوان یکی از کابوس‌های وحشتناک هسته‌ای^۴ فراروی اتباع دنیا قرار دارد.

۲-۲. تجارت محور بودن

قاچاق هسته‌ای در زمره رفتارهایی به شمار می‌آید که بر مبنای عرضه و تقاضا^۵ شکل می‌گیرد؛ بنابراین طرفین اصلی رفتار یاد شده را عرضه‌کنندگان و متقاضیان دستیابی به مواد و وسایل هسته‌ای تشکیل می‌دهند.^۶ وجود کانال عرضه و تقاضا نسبت به مواد، وسایل و دانش هسته‌ای

۱. نك: بهرامی و قاسمی، ۱۳۸۵: ۱۲.

2. Nuclear terrorism.
3. Nuclear Security.
4. Nuclear Nightmares.
5. Supply and Demand.
6. See: Lee, 2006: 27.

و سودهای هنگفتی که از این حیث میان طرفین رد و بدل می‌شود، قاچاق هسته‌ای را به عنوان یک فعالیت تجارتي غیر قانونی درمی‌آورد؛ این موضوع نیز باعث شکل‌گیری بازار سیاه هسته‌ای در نقاط مختلف دنیا شده است.

(به عبارتی روشن‌تر، قاچاق هسته‌ای به عنوان یک فعالیت تجاری سازمان‌یافته و نامرئی، مرزهای ملی را درنوردیده است و به تدریج در حال توسعه ابعاد تجاری خود است.) (رنسیلایر، ۱۳۸۷: ۱۱۷)

در این جای بحث ممکن است این پرسش پیش بیاید که قاچاق هسته‌ای به عنوان فعالیتی تروریستی طبقه‌بندی شده و یا این که در زمره اعمالی جای می‌گیرد که با هدف و انگیزه کسب سودهای سرشار مالی ارتکاب پیدا می‌کند؟ در این رابطه گفته شده است، قاچاق هسته‌ای می‌تواند رسالت‌های مختلفی را پیگیری نماید؛ بدین‌سان، در قاچاق هسته‌ای اهداف عمده اقتصادی یا تروریستی و یا اخاذی دنبال می‌شود. بنابراین گاهی اوقات مرتکبان قاچاق هسته‌ای تنها به دنبال کسب منافع مالی شخصی می‌باشند و در پاره‌ای از مواقع نیز با هدف ارتکاب فعالیت‌های تروریستی و اخاذی^۱ مبادرت به این امر می‌نمایند.^۲

با این ترتیب، نمی‌توان قاچاق هسته‌ای را به طور مطلق در ذیل جرایم اقتصادی و یا جرایم علیه امنیت طبقه‌بندی نمود، بلکه این موضوع با لحاظ قصد و نیت مرتکب رفتار بزهکارانه به طور موردی مشخص می‌شود.

۲-۳. سازمان‌یافتگی

در زمره اوصاف ناظر بر قاچاق هسته‌ای، سازمان‌یافتگی قرار دارد؛ بدین ترتیب، قاچاق هسته‌ای بیشتر به صورت گروهی و منسجم به وقوع می‌پیوندد. به عبارتی روشن‌تر، پیدایش شبکه‌های متعدد قاچاق هسته‌ای^۳ در دنیا موجب سازمان‌یافتگی رفتار پیش گفته شده است.^۴ در حقیقت، قاچاق هسته‌ای به مثابه قاچاق هر نوع مال دیگری از جذابیت مالی برای قاچاقچیان برخوردار می‌باشد. همین امر نیز منجر به آن شده است تا قاچاق هسته‌ای توسط گروه‌های جنایی

1. Blackmail.

2. See: Orlov, 2004: 54.

3. Nuclear Smuggling Networks.

4. See: Futter, 2015: 155.

مطالعه سنجشی قاچاق هسته‌ای و تهدید به ارتکاب آن... / مشکلات و دیگران ۸۱

سازمان یافته ارتکاب پیدا کند. در این ارتباط گفته شده است، گروه‌های مزبور در راستای اهداف و با انگیزه‌های مالی تشکیل می‌شوند.^۱

۲-۴. فناوری‌مداری

قاچاق هسته‌ای در زمره مصداق‌های بزهکارانه‌ای^۲ به شمار می‌آید که از وصف فناوری‌مدارانه برخوردار است؛ به همین روی است که برای مقابله با چنین مصداقی از بزهکاری، علوم جرم‌پایی جداگانه‌ای با عنوان تحقیقات قانونی هسته‌ای^۳ نیز متولد شده است.

به عبارتی روشن‌تر، در قاچاق هسته‌ای تنها مواد و وسایل هسته‌ای مشمول انتقال غیر قانونی قرار نمی‌گیرد بلکه دانش و فناوری هسته‌ای در ابعاد گوناگون نیز به عنوان سیبل قاچاق موضوعیت پیدا می‌نماید، همین موضوع باعث می‌شود تا از تخصصی‌بودن قاچاق هسته‌ای بحث به میان آورده شود.

تخصصی‌بودن قاچاق هسته‌ای که نشأت گرفته از ماهیت انرژی هسته‌ای می‌باشد موجب شده است تا در راستای مقابله با آن، تدابیر تخصصی و فناوری‌مدارانه اتخاذ شود.

۳. پیشینه تاریخی قاچاق هسته‌ای

«اگرچه قاچاق دارای سابقه‌ای طولانی در تاریخ توأم با جنگ و جدل فراوانی بوده است.» (احمدی، ۱۳۹۴: ۱۹) اما گونه جدید آن یعنی قاچاق هسته‌ای قدمتی کمتر از یک سده دارد. در حقیقت، قاچاق هسته‌ای از زمان کشف انرژی هسته‌ای تقریباً از نیمه نخست قرن بیستم میلادی مورد نظر جامعه جهانی قرار گرفت.

«ارتکاب قاچاق هسته‌ای برای نخستین بار در سال ۱۹۹۱ گزارش شد؛ به این مناسبت، شاخه جدیدی از دانش با عنوان تحقیقات قانونی هسته‌ای^۴ نیز متولد شد.^۵ در این مسیر، آلمان در زمره کشورهایی به حساب می‌آید که شاهد بیشترین حجم پرونده‌های قاچاق هسته‌ای می‌باشد؛

۱. نک: حسن‌پور و کارگری، ۱۳۸۹: ۶۷.

2. Transnational Offences.

3. Nuclear Forensic.

4. Nuclear Forensic.

5. See: Tsoufanidis, 2012: 509.

بدین ترتیب، تعداد موارد ارتکاب قاچاق هسته‌ای در سال ۱۹۹۱ از ۴۱ فقره به ۲۶۷ مورد در سال ۱۹۹۴ رسید.» (Chandra, 2003: 101) «در این ارتباط گفته شده است، در تاریخ ۱۰ اوت سال ۱۹۹۴، در حاشیه یک پرواز منظم که از مسکو به آلمان انجام می‌شد، حدود ۵۶۰ گرم پلوتونیوم- اورانیوم در فرودگاه آلمان کشف و ضبط شد.» (کرومر، ۱۳۷۷: ۱۴۵) دلیل این حجم بالا از ارتکاب قاچاق هسته‌ای در آلمان نیز آن بود که کشور مزبور از مرزهای مشترک با کشورهای اروپای شرقی برخوردار می‌باشد؛ بدین ترتیب، بعد از فروپاشی شوروی سابق، آلمان به عنوان سیبل مناسبی برای ارتکاب قاچاق هسته‌ای در دنیا به حساب می‌آمد.

به هر روی، افزایش گزارش ارتکاب قاچاق هسته‌ای در سال‌های ۱۹۹۱ تا ۱۹۹۳، باعث افزایش نگرانی آژانس بین‌المللی انرژی اتمی^۱ در این زمینه شد. این موضوع سرانجام منجر به تصویب قطعنامه‌ای با عنوان «تدابیری بر علیه قاچاق غیر قانونی مواد هسته‌ای»^۲ در سال ۱۹۹۴ شد.^۳

«اگرچه جامعه بین‌الملل به قاچاق هسته‌ای واکنش نشان داده است اما کماکان استمرار شکل‌گیری این نوع از قاچاق متوقف نشده است. در این زمینه، آمار رسمی حکایت از شناسایی ۱۸ فقره قاچاق مواد هسته‌ای در سال‌های ۱۹۹۳ تا ۱۹۹۹ در ترکیه می‌نماید که البته این موضوع تا زمان حاضر نیز تداوم پیدا کرده است.» (Shelley, 2006: 559)

با این اوصاف باید متذکر شد که سیر تحولات قاچاق هسته‌ای که با کشف انرژی هسته‌ای در نیمه نخست قرن بیستم میلادی آغاز شده تاکنون نیز ادامه پیدا کرده و هیچ‌گاه این روند دچار ایستایی نشده است.

۴. ارکان تشکیل‌دهنده جرم قاچاق هسته‌ای

به منظور آشنایی با عنوان مجرمانه قاچاق هسته‌ای در مقررات کیفری ایران و کانادا، هریک از ارکان تشکیل‌دهنده جرم موصوف به صورت مستقل معرفی و بررسی می‌شود.

1. The International Atomic Energy Agency (IAEA).

2. The resolution on "Measures against illicit trafficking in Nuclear Material."

3. See: Williams & Woessner, 2002: 66.

۱-۴. رکن قانونی

قانونگذار ایران در یک اقدام مناسب، قاچاق مواد رادیواکتیو را به عنوان یکی از مصداق‌های قاچاق هسته‌ای جرم‌انگاری نموده است. در این خصوص، وضع و عملیاتی‌نمودن قانون مجازات قاچاق اسلحه، مهمات و دارندگان سلاح و مهمات غیرمجاز در تاریخ ۱۳۹۰/۰۶/۰۷، به عنوان نقطه عطفی در مبارزه با قاچاق هسته‌ای در نظام کیفری ایران به حساب می‌آید؛ بدین‌سان، قانونگذار در ماده ۱۱ قانون مذکور به عنوان مجرمانه قاچاق اقلام و مواد تحت کنترل اشاره نموده است. مطابق با ماده ۳ قانون یاد شده، اقلام و مواد تحت کنترل عبارت است از «انواع مواد محترقه، ناریه، منفجره اعم از نظامی و غیرنظامی، شیمیایی، رادیواکتیو، میکروبی، گازهای بیهوش‌کننده، بی‌حس‌کننده و اشک‌آور و شوک‌دهنده‌ها (شوکرها) و تجهیزات نظامی و انتظامی است.» بنابراین با لحاظ تعریف اخیر مشخص می‌شود که در زمره تابعان اقلام و مواد تحت کنترل، مواد رادیواکتیو قرار دارند.

با این ترتیب، ماده ۱۱ و بند «الف» قانون مورد بحث به ترتیب چنین مقرر می‌دارد: «هرکس مرتکب قاچاق اقلام یا مواد تحت کنترل شود یا به ساخت و مونتاز هر یک از آن‌ها اقدام کند به ترتیب زیر به مجازات تعزیری محکوم می‌شود:

الف - مواد رادیواکتیو یا میکروبی، به حبس از بیست و پنج تا سی سال ...»

با التفات به ماده یادشده استنباط می‌گردد، قاچاق مواد رادیواکتیو مشمول عنوان بزهکارانه قرار گرفته است؛ با نظری بر قانون مذکور ملاحظه می‌شود که نویسندگان قانون، مواد رادیواکتیو را تبیین و توصیف نموده‌اند. در واقع، مشخص نشده است که مواد رادیواکتیو دوائر بر چه مواد می‌باشند؛ بدین‌سان، آیا مواد یادشده قابل تسری به تمامی موادی است که از خاصیت رادیواکتیویته برخوردار می‌باشند و یا این که تنها برخی از آن‌ها را دربرمی‌گیرد. البته با توجه به اطلاقی که در خصوص «مواد رادیواکتیو» به کار رفته است، باید تمامی مواد دارای خاصیت موصوف را به عنوان ماده رادیواکتیو مورد احتساب قرار داد. البته چنین اطلاقی در موضوع جرم چندان مناسب ارزیابی نمی‌گردد. به هر روی، عدم تعریف و تبیین قلمروی مواد رادیواکتیو به عنوان موضوع جرم قاچاق هسته‌ای در زمره یکی از نارسایی‌های تقنینی به حساب می‌آید که در تنافی با اصل کیفی شدن قوانین کیفری قرار دارد.

قانونگذار کانادا در ماده ۸۲/۳ قانون جزا^۱ (اضافه شده در سال ۲۰۱۳) جرم‌انگاری قاچاق هسته‌ای را در کنار برخی دیگر از جرایم هسته‌ای در دستور کار قرار داده است. بنا به ماده قانونی مذکور: «هرکس با قصد کشتن، صدمه شدید بدنی، خسارت‌های اساسی به اموال یا محیط زیست، مبادرت به ساخت وسیله‌ای یا تصاحب، استفاده، انتقال، صادرات، واردات، تغییر یا دفع مواد هسته‌ای، مواد پرتوزا یا وسیله‌ای کند یا عملی را علیه تأسیسات هسته‌ای مرتکب شود یا عملی را که موجب تداخل جدی یا اختلال جدی در کارکرد آن شود را مرتکب گردد به عنوان جرم قابل کیفرخواست مقصر شناخته می‌شود و مشمول مجازات حبس ابد قرار می‌گیرد.»^۲

تدبیر سنجیده‌ای که در راستای ابهام‌زدایی از متون کیفری توسط قانونگذار کانادا در کانون توجه قرار گرفته است به تعریف مواد و وسایل هسته‌ای منصرف می‌شود. در این رابطه، وفق ماده ۸۲/۲ قانون جزا: «به منظور اهداف موجود در ماده ۸۲/۳ و ۸۲/۵، وسیله هسته‌ای عبارت است از:

الف) وسیله انفجاری هسته‌ای؛

ب) وسیله‌ای که مواد رادیواکتیو را منتشر می‌کند؛

پ) وسیله‌ای که موجب انتشار تشعشع رادیواکتیویته شده و این توانایی را نیز دارد که موجب مرگ، صدمه شدید بدنی و خسارات اساسی به اموال یا محیط‌زیست گردد.»^۳

همچنین مطابق با بخش تعاریف و تفسیرها^۴ که در فراز آغازین قانون جزای کانادا بدان تصریح شده است مواد هسته‌ای عبارت است از پلوتونیوم به استثنای مواردی که ایزوتوپ‌های غلیظ شده متجاوز از ۸۰ درصد در پلوتونیوم ۲۳۸ باشد؛ اورانیوم ۲۳۳؛ اورانیوم غنی شده در

1. In order to see this act, refer to the following link: <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46/page-11.html#h-23>.

2. "Everyone who, with intent to cause death, serious bodily harm or substantial damage to property or the environment, makes a device or possesses, uses, transfers, exports, imports, alters or disposes of nuclear material, radioactive material or a device or commits an act against a nuclear facility or an act that causes serious interference with or serious disruption of its operations, is guilty of an indictable offence and liable to imprisonment for life."

3. "For the purposes of sections 82.3 to 82.5, device means any of the following:

- a nuclear explosive device;
- a device that disperses radioactive material;
- a device that emits ionizing radiation and that is capable of causing death, serious bodily harm or substantial damage to property or the environment.

4. Definitions and Interpretations.

مطالعه سنجشی قاچاق هسته‌ای و تهدید به ارتکاب آن... / مشکلات و دیگران ۸۵

ایزوتوپ‌های ۲۳۵ و ۲۳۳ و یا هر دو البته به مقداری که نسبت فراوانی مجموع این ایزوتوپ‌ها به ایزوتوپ اورانیوم ۲۳۸ بیشتر از ۷۲/۰٪ باشد؛ اورانیوم حاوی ترکیبی از ایزوتوپ‌هایی که در طبیعت واقع شده‌اند به جز سنگ معدن و باقی‌مانده آن، هر ماده دیگری حاوی قسمتی از مواد مصرّح در قسمت‌های قبل...»

تعاریف یادشده از مواد و وسایل هسته‌ای بر اساس تعاریف موجود در کنوانسیون سرکوب اعمال تروریسم هسته‌ای ۲۰۰۵ [که پیشتر بدان متعرض شد] صوت پذیرفته است؛ با این وجود باید اذعان نمود که قانونگذار کانادا با تفصیل و شفافیت بیشتری به تعیین قلمروی مواد و وسایل هسته‌ای پرداخته است.

وانگهی باید خاطرنشان نمود، قانونگذار کانادا در انشای ماده ۸۲/۳ قانون جزا، میان مواد هسته‌ای^۱ و رادیواکتیو^۲ تمییز قائل شده است و در نتیجه، قاچاق غیر قانونی هر دو دسته از مواد موصوف را جرم‌انگاری نموده است. ثمره چنین تفکیکی، تسری موضوع جرم به تمام مواد پرتوزایی (اعم از هسته‌ای و رادیواکتیو) می‌باشد که مطابق با قانون مورد تعریف و تبیین قرار گرفته است. این موضوع همچنین بیانگر اشراف قانونگذار پیرامون علوم و فنون هسته‌ای می‌باشد. در سوی مخالف، قانونگذار ایران در ماده ۱۱ قانون مجازات قاچاق اسلحه، مهمات و دارندگان سلاح و مهمات غیرمجاز تنها به قاچاق مواد رادیواکتیو اشاره نموده و دامنه این نوع مواد را تعیین نکرده است.

۲-۴. رکن مادی

رفتار فیزیکی قاچاق هسته‌ای به شرح مندرج در بند «الف» ماده ۱۱ قانون مجازات قاچاق اسلحه، مهمات و دارندگان سلاح و مهمات غیرمجاز به صورت فعل مثبت مادی ارتکاب می‌یابد؛ بنابراین اقدام به واردنمودن یا صادرنمودن مواد رادیواکتیو، رفتار فیزیکی بزه مذکور را تشکیل می‌دهد.

واردات و صادرات مواد رادیواکتیو، موضوع جرم قاچاق هسته‌ای را تشکیل می‌دهد. در این خصوص، قانونگذار از تصریح به وسایل هسته‌ای غفلت نموده است و در نتیجه، واردات و

---

1. Nuclear Material.
2. Radioactive Material.

صادرات وسایل هسته‌ای از حکم موجود در بند «الف» ماده ۱۱ قانون مجازات قاچاق اسلحه، مهمات و دارندگان سلاح و مهمات غیرمجاز خارج می‌باشد. این موضوع به عنوان یکی از کاستی‌های تقنینی به حساب می‌آید که نیازمند اهتمام جدی قانونگذار می‌باشد.

با عنایت به مطالب اخیر گفتنی است، کنشگران قانونگذاری ایران و کانادا در ترسیم رفتار فیزیکی قاچاق هسته‌ای، عملکرد متمایزی را اتخاذ ننموده‌اند؛ بدین ترتیب، اقدام به واردات و صادرات، رفتار بزهکارانه جرم پیش‌گفته را تشکیل می‌دهد.

آن‌چه در بررسی و مقایسه رکن مادی جرم قاچاق هسته‌ای در مقررات کیفری ایران و کانادا به چشم می‌آید به قلمروی اعمال مجرمانه ارتباط پیدا می‌کند؛ در این خصوص، قانونگذار کانادا، افزون بر قاچاق مواد هسته‌ای به وسایل هسته‌ای نیز توجه نموده است. این موضوع برخلاف عملکرد قانونگذار ایران در تبیین موضوع جرم قاچاق هسته‌ای می‌باشد که مطابق با آن، تنها مواد رادیواکتیو در ذیل سیطره قاچاق هسته‌ای قرار می‌گیرد.

با این وجود، هیچ‌کدام از مقررات کیفری ایران و کانادا، دانش هسته‌ای را به عنوان یکی از مصداق‌های مهم قاچاق هسته‌ای مورد توجه قرار نداده‌اند؛ این موضوع به عنوان یکی از کاستی‌های چالش‌برانگیز قانونگذاری به شمار می‌آید؛ زیرا مطابق با آن‌چه پیشتر نیز بیان شد، یکی از مصداق‌های مهم قاچاق هسته‌ای، قاچاق دانش و فناوری هسته‌ای می‌باشد.

با این همه، نکته ابهام‌آمیزی که در ارتباط با رفتار فیزیکی قاچاق هسته‌ای در مقررات کیفری ایران مشاهده دیده می‌شود به عنوان محارب در ماده ۱۳ قانون مجازات قاچاق اسلحه، مهمات و دارندگان سلاح و مهمات غیرمجاز ۱۳۹۰ منصرف می‌شود. در این زمینه، وفق ماده قانونی یادشده: «چنان‌چه قاضی با جلب نظر کارشناسان وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح یا سازمان انرژی اتمی در مورد مواد رادیواکتیو تشخیص دهد اقلام یا مواد تحت کنترل، با توجه به مقدار و میزان خسارات احتمالی، عمده و انبوه بوده است، چنانچه مرتکب محارب شناخته نشود، وی را به حبس تعزیری از بیست و پنج تا سی سال محکوم می‌نماید.» با عنایت به ماده اخیر، چنان‌چه مواد رادیواکتیو مورد قاچاق از حیث مقدار و میزان خسارات احتمالی، عمده و انبوه شناسایی شود، این امکان وجود دارد تا مرتکب مشمول مجازات

محرار موضوع ماده ۲۸۲ قانون مجازات اسلامی^۱ قرار گیرد؛ با این وجود، قانونگذار در ماده قانونی پیش‌گفته، هیچ‌گونه معیار عینی را نسبت به نحوه تشخیص عمده و انبوه بودن مواد رادیواکتیو ارا نه ننموده است. در واقع، مشخص نیست که در چه شرایطی، مرتکب قاچاق مواد رادیواکتیو به عنوان محارب شناخته می‌شود. این موضوع یکی از ابهام‌های مهمی است که در مورد تسری مجازات محاربه به قاچاقچی مواد رادیواکتیو ملاحظه می‌شود؛ برای رفع این ابهام، لازم است تا به ماده ۲۷۹ قانون مجازات اسلامی که در مقام معرفی محاربه است، مراجعه شود. طبق ماده مذکور: «محاربه عبارت از کشیدن سلاح به قصد جان، مال یا ناموس مردم یا ارباب آن‌ها است، به نحوی که موجب ناامنی در محیط گردد. هرگاه کسی با انگیزه شخصی به سوی یک یا چند شخص خاص سلاح بکشد و عمل او جنبه عمومی نداشته باشد و نیز کسی که به روی مردم سلاح بکشد، ولی در اثر ناتوانی موجب سلب امنیت نشود، محارب محسوب نمی‌شود.» آنچه در ماده قانونی مذکور اساس قرار دارد، کشیدن سلاح به روی مردم آن هم به کیفیتی است که جنبه عمومی داشته باشد.^۲ با این اوصاف باید گفت، در ماده ۱۳ قانون مجازات قاچاق اسلحه، مهمات و دارندگان سلاح و مهمات غیر مجاز ۱۳۹۰، در وهله اول، تعیین نشده است که طبق چه معیار و اندازه‌ای، مواد رادیواکتیو، عمده و انبوه در نظر گرفته می‌شوند و در مرحله بعدی، معلوم نیست که چگونه رفتار مرتکب مشمول محاربه قرار می‌گیرد؛ زیرا محاربه همانطور که بیان شد به کشیدن سلاح در شرایط مصّح اشاره دارد. به خاطر عدم شفافیت قانونگذار دو احتمال وجود دارد؛ احتمال اول آن است که مرتکب در اثنای قاچاق مواد رادیواکتیو که به صورت عمده و انبوه بوده اقدام به محاربه نموده باشد. احتمال دوم منصرف به این موضوع می‌شود که صرف قاچاق مواد رادیواکتیو که به صورت عمده و انبوه انجام شده، ممکن است مرتکب را به حد محاربه محکوم کند. در بین

۱. طبق ماده مذکور: «حد محاربه یکی از چهار مجازات زیر است:

الف- اعدام؛

ب- صلب؛

پ- قطع دست راست و پای چپ؛

ت- نفی بلد.»

۲. نك: گلدوزیان، ۱۳۹۶: ۲۹۱.

دو احتمال مذکور، به نظر می‌رسد احتمال دوم منظور قانونگذار بوده باشد؛ زیرا در غیر این صورت، برای تحقق محاربه نیازی به ذکر عبارت «عمده و انبوه بودن مواد و اقلام تحت کنترل» نبود؛ چرا که تسری عنوان محاربه به کشیدن سلاح به قصد جان، مال و ناموس یا ارباب به شرح موجود در ماده ۲۷۹ قانون مجازات اسلامی ارتباط پیدا می‌کند و نه به میزان مواد و اقلام تحت کنترل.

بر این اساس، قانونگذار به شکل ابهام‌آمیزی قاضی را مختار نموده است تا در فرض عمده و انبوه بودن مواد و اقلام تحت کنترل، چنان‌چه تمایل داشت مجازات محارب را بر اعمال مرتکب بار کند.

۳-۴. رکن روانی

مطابق با ماده ۱۱ قانون مجازات قاچاق اسلحه، مهمات و دارندگان سلاح و مهمات غیرمجاز، جرم قاچاق هسته‌ای به عنوان یک رفتار بزهکارانه عمدی شناسایی شده است؛ بدین صورت، برای تحقق جرم موصوف، تنها عمد در فعل یعنی سوء نیت عام مورد نیاز است. در این رابطه، قانونگذار قصد نتیجه یا سوء نیت خاص را برای تحقق جرم مذکور لازم ندانسته است.

جرم قاچاق هسته‌ای در مقررات کیفری کانادا به عنوان جرم عمدی مورد نظر واقع شده است. در این مسیر، مرتکب باید از سوء نیت عام (عمد در انجام فعل) و سوء نیت خاص (قصد نتیجه) برخوردار باشد. در این خصوص، قانونگذار در فراز ابتدایی ماده ۸۲/۳ قانون جزا از لزوم تحقق «قصد ایجاد مرگ، آسیب شدید جسمانی، خسارت اساسی به اموال یا محیط زیست» به عنوان سوء نیت خاص تصریح به عمل آورده است.

با این اوصاف باید خاطر نشان نمود، سیاستگذاران قانونگذاری ایران رویکرد مناسبی را در راستای حذف سوء نیت خاص در جرم قاچاق هسته‌ای مورد اتخاذ قرار داده‌اند؛ زیرا این موضوع به تسهیل فرآیند اثبات جرم و بازدارندگی بیشتر از بزهکاری مساعدت می‌نماید. در واقع، با انتفای سوء نیت خاص، این پیام به روشنی به بزهکار منعکس می‌شود که انجام قاچاق هسته‌ای فارغ از احتیاج به اثبات هر قصد خاصی، مشمول برخورد و مجازات قرار گیرد.

۵. ارکان تشکیل‌دهنده تهدید به ارتکاب قاچاق هسته‌ای

شناخت ارکان تشکیل‌دهنده جرم تهدید به ارتکاب قاچاق هسته‌ای رسالت این فراز از جستار حاضر را تشکیل می‌دهد؛ بدین ترتیب، هریک از ارکان تشکیل‌دهنده به صورت مستقل بررسی می‌شوند.

۵-۱. رکن قانونی

اگرچه در نظام کیفری ایران، تهدید به ارتکاب قاچاق هسته‌ای^۱ مورد جرم‌انگاری قرار نگرفته است ولی این امکان وجود دارد تا مرتکبان چنین اعمالی مطابق با ماده ۶۶۹ قانون تعزیرات که عنوان کلی تهدید را در بر می‌گیرد، مورد پیگیری و مؤاخذه قرار گیرند. برحسب ماده مذکور: «هرگاه کسی دیگری را به هر نحو تهدید به قتل یا ضررهای نفسی یا شرفی یا مالی و یا به افشای سری نسبت به خود یا بستگان او نماید، اعم از این که به این واسطه تقاضای وجه یا مال یا تقاضای انجام امر یا ترک فعلی را نموده یا ننموده باشد به مجازات شلاق تا (۷۴) ضربه یا زندان از دو ماه تا دو سال محکوم خواهد شد.»

برخلاف رویکرد کنشگران نظام کیفری ایران، تهدید به ارتکاب قاچاق هسته‌ای در کانادا به طور مستقل مورد جرم‌انگاری و مستوجب ضمانت‌اجرای کیفری قرار گرفته است. در این ارتباط، ماده ۸۲/۶ قانون جزا مقزّر داشته است: «هرکسی که تهدید به ارتکاب یکی از جرایم موجود در مواد ۸۲/۳ تا ۸۲/۵ نماید به عنوان یک جرم قابل کیفرخواست مقصر شناخته شده و مشمول مجازات حبسی که متجاوز از چهارده سال نیست قرار می‌گیرد.»^۲ بنابراین از آنجا که واردات و صادرات مواد و وسایل هسته‌ای طبق ماده ۸۲/۳ برخوردار از عنوان مجرمانه شده است، تهدید به ارتکاب رفتار یادشده نیز به عنوان رفتار بزهکارانه قلمداد می‌گردد.

۵-۲. رکن مادی

مطابق با ماده ۶۶۹ قانون تعزیرات، صرف تهدید در حوزه‌های مصرّح فارغ از آن که مرتکب در

1. Threatens to Commit an Nuclear Smuggling.

2. "Everyone who threatens to commit an offence under any of sections 82.3 to 82.5 is guilty of an indictable offence and is liable to imprisonment for a term of not more than 14 years."

مقام مطالبه چه موضوعی بوده است، وی را مستوجب مجازات قرار می‌دهد؛ این موضوع که تهدید دائر بر چه رفتاری است به طور دقیق مشخص نشده است. در این باره قانونگذار با ذکر عبارت «به هر نحو تهدید نماید»، هر نوع رفتاری را که دائر بر تهدید باشد و در قالب تهدید به قتل، ضررهای نفسی، شرفی، مالی و یا تهدید به افشای سر نسبت به مخاطب و یا بستگان او قرار گیرد را به عنوان رکن مادی جرم منظور قلمداد نموده است؛ به دیگر سخن، از آنجا که قانونگذار عبارت «به هر نحو» را در ماده قانونی مورد بحث، تصریح نموده است، بنابراین جرم مورد بحث، جرم به وسیله نیست و بلکه می‌تواند به تهدید مستقیم و غیر مستقیم نیز محقق شود.^۱ بنا به نظر دیگر، تهدیدکردن به هر صورت کفایت می‌کند اعم از آنکه به شکل مستقیم یا غیر مستقیم باشد.^۲

با عنایت به گستره مفهوم تهدید در ماده ۶۶۹ قانون تعزیرات، تهدید به ارتکاب قاچاق هسته‌ای هسته‌ای نیز می‌تواند در زمره یکی از مصداق‌های تهدید و در نتیجه موضوع جرم ماده ۶۶۹ قانون تعزیرات قرار گیرد. در واقع، برای آنکه مشخص گردد تهدید به ارتکاب قاچاق هسته‌ای می‌تواند در عداد ضررهای نفسی و مالی قرار می‌گیرد، لازم است بررسی شود که ارتکاب رفتار پیش گفته می‌تواند منجر به تحقق زیان‌های یادشده شود یا خیر. در این ارتباط گفتنی است، در یک شمای کلی، پدیده قاچاق موجب نقض حقوق مالی هیأت حاکمه از جمله حقوق گمرکی و مالیاتی می‌شود. از این حیث، قاچاق هسته‌ای نیز مستثنی نمی‌باشد؛ زیرا نقض حقوق یادشده را در بردارد. از طرف دیگر، در قاچاق هسته‌ای همواره بیم دستیابی مجرمان و تروریست‌ها به مواد و وسایل هسته‌ای در راستای ارتکاب عملیاتی نمودن اعمال خرابکارانه و تروریستی وجود دارد. بنابراین از این حیث امکان ورود زیان نفسی و مالی نیز متصور است. در ارتباط با تهدید به ارتکاب قاچاق هسته‌ای نیز باید اذعان نمود که تهدید به انجام چنین اعمالی به طور بالقوه ضرر نفسی و مالی را نیز در برمی‌گیرد؛ در این راستا، قانونگذار در متن ماده ۶۶۹ قانون تعزیرات از ضرر بالفعل یا بالقوه بحثی به میان نیاورده است و لفظ ضرر را به صورت مطلق ذکر نموده است.

۱. نك: زراعت، ۱۳۸۵: ۳۲۰.

۲. نك: میرمحمد صادقی، ۱۳۹۴: ۵۵۵.

مطالعه سنجشی قاچاق هسته‌ای و تهدید به ارتکاب آن... / مشکلات و دیگران ۹۱

همچنین باید التفات داشت که هرگاه تهدیدکننده هیچ تقاضایی نیز نداشته و به این منظور، درخواست انجام فعل یا ترک فعلی را نیز نکرده باشد، باز هم در ذیل شمول حکم موجود در ماده ۶۶۹ قانون تعزیرات قرار می‌گیرد؛ زیرا جرم موضوع ماده مذکور مقید به حساب نمی‌آید.^۱

در خصوص رفتار فیزیکی تهدید به ارتکاب جرم قاچاق هسته‌ای در مقررات کیفری کانادا گفتنی است، قانونگذار کانادا به صراحت این موضوع را تعیین ننموده است که رفتار تهدیدآمیز دائر بر چه نوع اعمالی می‌باشد. این موضوع می‌تواند به عنوان یکی از ابهام‌های قانونگذاری قلمداد گردد.

از طرف دیگر رویکرد قانونگذاری نسبت به این مسئله که مطابق با اوضاع و احوال موجود، امکان عملیاتی شدن موضوع تهدید^۲ وجود دارد یا خیر، منفعل مانده است؛ بنابراین فارغ از امکان سنجی انجام موضوع تهدید توسط شخص تهدیدکننده، همین که تهدید به ارتکاب جرم قاچاق هسته‌ای صورت پذیرد، جرم مذکور محقق شده است. در این خصوص، اتخاذ سیاست سنجیده ایجاب می‌نماید تا صرف تهدید به ارتکاب جرم قاچاق هسته‌ای مشمول عنوان مجرمانه قرار نگیرد بلکه تنها تهدیدی جرم قلمداد شود که مطابق با اوضاع و احوال موجود، امکان تحقق آن از ناحیه شخص تهدیدکننده وجود داشته باشد.

بنابراین نیاز است تا این مسئله مورد توجه سیاستگذاران تقنینی ایران قرار گیرد؛ در ضمن باید متذکر شد که امکان سنجی موضوع تهدید، منطبق با رویکردی است که کنشگران نظام حقوق بین‌الملل نسبت به آن تأکید نموده‌اند؛ در این زمینه، در بند «ب» از قسمت ۲ ماده ۲ کنوانسیون سرکوب اعمال تروریسم هسته‌ای ۲۰۰۵ به صراحت آمده است که تهدید به ارتکاب جرایم مصرح در صورتی جرم شناخته می‌شود که به موجب اوضاع و احوال موجود امکان اجرای آن‌ها وجود داشته باشد.

۳-۵. رکن روانی

در خصوص رکن روانی جرم موضوع ماده ۶۶۹ قانون تعزیرات گفتنی است، صرف داشتن عمد در رفتار ارتكابی (رفتار تهدیدآمیز) به عنوان سوء نیت عام برای تحقق جرم موصوف کفایت نموده و در نتیجه نیازی به تحقق عمد در نتیجه به عنوان سوء نیت خاص نمی‌باشد.

۱. نك: میرمحمد صادقی، ۱۳۹۴: ۵۵۸.

2. Threatens, Under Circumstances Which Indicate the Credibility of the Threat.

به عبارتی روشن‌تر، جرم یادشده در زمره جرایم عمدی قرار می‌گیرد بنابراین همچون سایر جرایم عمدی، باید با آگاهی و اراده همراه باشد. درضمن، تحقق عنصر روانی این جرم مقید به تحصیل منفعت مادی نامشروع از ناحیه تهدید کننده عالم و آگاه به تهدید نمی‌باشد.^۱

با مشاهده ماده ۸۲/۶ قانون جزای کانادا که به عنوان بزهکارانه تهدید به ارتکاب قاچاق هسته‌ای اشاره نموده است مشخص می‌شود، جرم منظور در عداد جرایم عمدی به حساب می‌آید که در آن مرتکب باید قصد انجام رفتار فیزیکی یعنی قصد تهدید کردن به جرم موصوف را داشته باشد. با این وجود، برای تحقق جرم پیش‌گفته، نیازی به تحقق قصد نتیجه یا سوء نیت خاص نیست؛ بدین سان، این مسئله که مرتکب با توسل به تهدید به ارتکاب قاچاق هسته‌ای چه قصد و نیتی را دنبال می‌کند، از اهمیتی برخوردار نیست.

۶. شروع به ارتکاب قاچاق هسته‌ای و تهدید به انجام آن

قانونگذار ایران در راستای تبیین یک قاعده کلی، شروع به ارتکاب برخی از جرایم را در ماده ۱۲۲ قانون مجازات اسلامی^۲ مورد جرم‌انگاری قرار داده است؛ بدین ترتیب، با اهتمام به ماده ۱۲۲ قانون مجازات اسلامی و احتساب میزان مجازات قاچاق مواد رادیواکتیو که ۲۵ تا ۳۰ سال حبس تعزیری (کیفر تعزیری درجه یک) می‌باشد باید گفت، شروع به ارتکاب قاچاق مواد رادیواکتیو برخوردار از وصف مجرمانه می‌باشد؛ بنابراین مطابق با بند «الف» ماده ۱۲۲ قانون

۱. نک: ولیدی، ۱۳۷۳: ۲۴۰.

۲. طبق ماده مذکور: «هر کس قصد ارتکاب جرمی کرده و شروع به اجرای آن نماید، لکن به واسطه عامل خارج از اراده او قصدش معلق بماند، به شرح زیر مجازات می‌شود:

الف- در جرائمی که مجازات قانونی آنها سلب حیات، حبس دائم یا حبس تعزیری درجه یک تا سه است به حبس تعزیری درجه چهار؛

ب- در جرائمی که مجازات قانونی آنها قطع عضو یا حبس تعزیری درجه چهار است به حبس تعزیری درجه پنج؛

پ- در جرائمی که مجازات قانونی آنها شلاق حدی یا حبس تعزیری درجه پنج است به حبس تعزیری یا شلاق یا جزای نقدی درجه شش؛

تبصره- هرگاه رفتار ارتكابی، ارتباط مستقیم با ارتكاب جرم داشته، لکن به جهات مادی که مرتکب از آنها بی‌اطلاع بوده وقوع جرم غیرممکن باشد، اقدام انجام‌شده در حکم شروع به جرم است.»

مطالعه سنجشی قاچاق هسته‌ای و تهدید به ارتکاب آن... / مشکلات و دیگران ۹۳

مجازات اسلامی، شروع کنندگان به ارتکاب جرم قاچاق مواد رادیواکتیو به مجازات حبس تعزیری درجه چهار (حبس بیش از پنج تا ده سال) محکوم می‌شوند.

در ضمن، از آنجایی که این امکان وجود دارد تا طبق شرایط مصرح در ماده ۱۳ قانون مجازات قاچاق اسلحه، مهمات و دارندگان سلاح و مهمات غیرمجاز، مرتکب قاچاق مواد رادیواکتیو، مجازات محاربه را متحمل گردد بنابراین از این حیث و با لحاظ میزان و نوع کیفرهای چهارگانه محاربه، مجازات شروع به جرم موصوف نیز متفاوت جلوه می‌نماید؛ بدین‌سان، در خصوص مجازات‌های سلب حیات، قطع عضو، به ترتیب کیفر حبس تعزیری درجه چهار و پنج به عنوان ضمانت اجرای کیفری ناظر بر شروع به جرم مورد حکم قرار می‌گیرد. البته چنانچه مجازات محارب، نفی بلد و یا صلب باشد، کیفر شروع به جرم منتفی می‌گردد؛ زیرا در ماده ۱۲۲ قانون مجازات اسلامی، شروع به ارتکاب جرایمی که از کیفرهای پیش‌گفته برخوردار هستند جرم‌انگاری نشده است.

در ارتباط با شروع به تهدید به ارتکاب قاچاق هسته‌ای نیز لازم است تا بررسی گردد که شروع به ارتکاب جرم موضوع ماده ۶۶۹ قانون تعزیرات، از عنوان بزهکارانه برخوردار است یا خیر. در این راستا، با لحاظ ماده ۱۲۲ قانون مجازات و همچنین میزان مجازات موجود در ماده ۶۶۹ قانون یادشده که کیفر تعزیری درجه شش می‌باشد باید متذکر شد که شروع به ارتکاب رفتار پیش‌گفته از عنوان مجرمانه برخوردار نیست.

با کاوشی در قانون جزای کانادا نسبت به شروع به ارتکاب جرم قاچاق هسته‌ای ملاحظه می‌شود، شروع به ارتکاب جرم مذکور به طور خاص مورد تصریح قانونگذار قرار نگرفته است؛ به همین روی، برای بررسی عنوان مزبور باید به مقررات عام ناظر بر شروع به جرم به شرح مندرج در ماده ۴۶۳ قانون جزا مراجعه شود. در این خصوص، مطابق با بند «الف» ماده ۴۶۳ قانون جزا^۱ و البته احتساب مجازات جرم قاچاق هسته‌ای که وفق ماده ۸۲/۳ قانون یادشده معادل حبس ابد می‌باشد باید متذکر شد، شروع به ارتکاب جرم قاچاق هسته‌ای به عنوان یک

1. " (a) Every one who attempts to commit or is an accessory after the fact to the commission of an indictable offence for which, on conviction, an accused is liable to be sentenced to imprisonment for life is guilty of an indictable offence and liable to imprisonment for a term not exceeding fourteen years;".

جرم قابل کیفرخواست مورد نظر قرار گرفته و مجازات آن نیز حبس به میزان تا حداکثر ۱۴ سال مقرر شده است.

در خصوص شروع به جرم تهدید به ارتکاب قاچاق هسته‌ای نیز باید اذعان نمود، با اهتمام به بند «ب» ماده ۴۶۳ قانون جزا^۱ و همچنین میزان مجازات مصرح در ماده ۸۲/۶ قانون موصوف که کیفر تهدید به ارتکاب قاچاق هسته‌ای را برابر با حبسی که متجاوز از چهارده سال نباشد در نظر گرفته است گفتنی است، شروع به جرم تهدید به ارتکاب قاچاق هسته‌ای برخوردار از وصف مجرمانه (با کیفرخواست) قلمداد شده و مرتکب مشمول مجازاتی برابر با نصف طولانی‌ترین مدتی که یک شخص به خاطر ارتکاب آن جرم مقصر شناخته می‌شود قرار می‌گیرد.

با مقایسه عناوین مجرمانه شروع به ارتکاب قاچاق هسته‌ای و همچنین تهدید به ارتکاب آن گفتنی است، قانونگذار کیفری کانادا با جرم‌انگاری شروع به تهدید به ارتکاب قاچاق هسته‌ای رویکرد مناسبی را در راستای مقابله با رفتار پیش‌گفته اتخاذ نموده است، این در صورتی است که عنوان مجرمانه اخیر، در مقررات کیفری ایران جایگاهی ندارد.

۷. صلاحیت جهانی برای رسیدگی به قاچاق هسته‌ای

با احتساب قانون مجازات اسلامی و عدم امضای کنوانسیون حفاظت فیزیکی از مواد هسته‌ای از سوی ایران مشخص می‌شود که قانونگذار نسبت به پیگیری رفتار مجرمانه قاچاق هسته‌ای، صلاحیت جهانی^۲ را هنوز شناسایی ننموده است؛ بدین ترتیب، تنها صلاحیت شخصی یعنی صلاحیت رسیدگی به جرایم اتباع ایرانی ولو آن‌که در خارج از سرزمین ایران مرتکب رفتار مجرمانه شوند، به موجب مواد ۶ و ۷ قانون مجازات اسلامی مورد نظر واقع

1. " (b) every one who attempts to commit or is an accessory after the fact to the commission of an indictable offence for which, on conviction, an accused is liable to imprisonment for fourteen years or less is guilty of an indictable offence and liable to imprisonment for a term that is one-half of the longest term to which a person who is guilty of that offence is liable."

2. Universal Jurisdiction.

به صلاحیت کیفری دادگاه ملی زمانی جهانی گفته می‌شود که نسبت به جرایمی که در هر نقطه از جهان و توسط هر کسی ارتکاب یافته باشد توان رسیدگی داشته باشد. نک: پرادل، ۱۳۸۸: ۵۸۹.

شده است. از این رو، از آن جا که قاچاق مواد رادیواکتیو به شرح موجود در قانون مجازات قاچاق اسلحه و مهمات و دارندگان سلاح و مهمات غیرمجاز برخوردار از عنوان مجرمانه می باشد بنابراین طبق اصل صلاحیت شخصی، هر ایرانی ولو در خارج از ایران مرتکب رفتار مذکور شود، چنان چه در ایران حضور به عمل رساند، طی شرایطی^۱ مشمول پیگرد و مجازات قرار می گیرد.

در سوی دیگر، قانونگذار کانادا در رسیدگی به مصداق‌های جرایم مصرّح در ماده ۶۰۸۲ از جمله قاچاق هسته‌ای، صلاحیت جهانی و شخصی را شناسایی نموده است؛ بدین سان، این امکان وجود دارد تا اشخاصی که قاچاق هسته‌ای را در خارج از سرزمین کانادا مرتکب می شوند و متعاقب بر آن، در کانادا حضور به عمل رسانند، مشمول پیگرد و مجازات قرار گیرند. در این زمینه، ماده ۲/۲۱ قانون جزای کانادا چنین مقرر داشته است: فارغ از آن چه در این قانون و یا سایر مقررات آمده است، هر شخصی که در خارج از کانادا مرتکب جرمی شود که اگر آن را داخل کانادا انجام می داد به عنوان ارتکاب یکی از جرایم موضوع مواد ۸۲/۳ تا ۸۲.۶، بزهکار شناخته می شد یا این که اقدام به تبانی و یا شروع به جرایم مزبور نماید و یا اقدام به همکاری و مشاوره در ارتباط با ارتکاب جرایم یادشده نماید، چنین فرض می شود که این فعل یا ترک فعل را در کانادا انجام داده است اگر:

الف) فعل یا ترک فعل مزبور در یک کشتی انجام شده باشد که در کانادا ثبت شده یا مجوز آن را دارد و یا به موجب هر مقرره‌ای از پارلمان برای آن شماره شناسایی صادر شده باشد؛

ب) فعل یا ترک فعل مزبور در هواپیمایی ارتکاب یافته باشد که:

---

۱. در این باره، ماده ۷ قانون مجازات اسلامی مقرر می دارد: «علاوه بر موارد مذکور در مواد فوق هر یک از اتباع ایران در خارج از کشور مرتکب جرمی شود، در صورتی که در ایران یافت و یا به ایران اعاده گردد، طبق قوانین جمهوری اسلامی ایران محاکمه و مجازات می شود مشروط بر اینکه:

الف- رفتار ارتكابی به موجب قانون جمهوری اسلامی ایران جرم باشد؛

ب- در صورتی که جرم ارتكابی از جرائم موجب تعزیر باشد، متهم در محل وقوع جرم محاکمه و تبرئه نشده یا در صورت محکومیت، مجازات کلاً یا بعضاً درباره او اجراء نشده باشد؛

پ- طبق قوانین ایران موجبی برای منع یا موقوفی تعقیب یا موقوفی اجرای مجازات یا سقوط آن نباشد.»

۱. به موجب قانون هوانوردی^۱ در کانادا به ثبت رسیده باشد؛
۲. بدون کارکنان و خدمه مورد اجاره قرار گرفته است و شخصی سازماندهی آن را به عهده دارد که به موجب مقررات موجود در قانون هوانوردی به عنوان مالک آن در کانادا مورد شناسایی قرار می‌گیرد؛

پ) شخصی مرتکب فعل یا ترک فعل، شهروند کانادا باشد؛

ت) شخصی مرتکب فعل یا ترک فعل، پس از انجام رفتار مزبور در کانادا حضور به عمل رساند.» همانطور که در بندهای بالا ملاحظه می‌شود، صلاحیت رسیدگی به قاچاق هسته‌ای ترکیبی از صلاحیت‌های شخصی و جهانی است؛ از این رو، هیچ‌گونه فرصتی برای فرار مرتکبان قاچاق هسته‌ای از چنگال نظام عدالت کیفری و بی‌کیفرماندن آن‌ها باقی نمی‌ماند؛ چرا که وفق شرایط مصحح، هر شخصی چه به عنوان شهروند کانادا و چه غیر آن، مرتکب رفتار قاچاق هسته‌ای در خارج از مرزهای کانادا شود، چنانچه در قلمروی کانادا حضور پیدا کند، مشمول پیگرد و محاکمه قرار می‌گیرد. درضمن، عملکرد قانونگذار کانادا در ماده ۲/۲۱ دائر بر شناسایی صلاحیت جهانی و شخصی در رسیدگی به مصداق‌های جرایم ناقص و معاونت در قاچاق هسته‌ای نیز مناسب ارزیابی می‌گردد.

برآمد

با مطالعه و سنجشی که در جستار حاضر صورت پذیرفت استنباط می‌گردد، رویکرد کنشگران قانونگذاری ایران در مواجهه با قاچاق هسته‌ای از وصف جامعیت و پویایی برخوردار نیست. در حقیقت، با وجود آن که ایران در لوای یکی از کشورهای مهم بهره‌بردار از فناوری صلح‌آمیز هسته‌ای قلمداد می‌گردد هنوز نتوانسته راهبرد سنجیده و کاملی را در حوزه حقوق کیفری نسبت به مصداق‌های بزهکاری هسته‌ای از جمله قاچاق هسته‌ای دنبال نماید.

با این مراتب، اگرچه با انشاء و اجرایی شدن قانون مجازات قاچاق اسلحه، مهمات و دارندگان سلاح و مهمات غیرمجاز در سال ۱۳۹۰، برای نخستین بار مصداقی از قاچاق هسته‌ای یعنی

1. Aeronautics Act. To see this act, refer to the following link: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/a-2/> (Accessed: May 25, 2019).

قاچاق مواد رادیواکتیو مشمول جرم‌انگاری قرار گرفت اما قانونگذار عملکرد ناقص و مبهمی را در راستای جرم‌انگاری رفتار مذکور از خود نشان داد. بدین ترتیب، غفلت از واردات و صادرات غیر قانونی وسایل و دانش هسته‌ای به عنوان مصداق‌های مهم ناظر بر قاچاق هسته‌ای، عدم جرم‌انگاری افتراقی تهدید به ارتکاب قاچاق هسته‌ای با قصد ارتکاب اعمال تروریستی، فقدان تعریف روشن و شفاف از مواد رادیواکتیو و تعیین قلمروی آن مهمترین آسیب‌های قانونگذاری کنونی را در مواجهه با قاچاق هسته‌ای تشکیل می‌دهند.

در سوی دیگر، کانادا به عنوان یکی دیگر از بهره‌برداران فناوری هسته‌ای، نگرش مناسبی را در راستای مقابله با قاچاق هسته‌ای مورد اتخاذ قرار داده است. در این خصوص، کنشگران قانونگذاری کانادا نه تنها به جرم‌انگاری قاچاق هسته‌ای مبادرت نموده بلکه تهدید به ارتکاب چنین رفتاری را با قصد ارتکاب اعمال تروریستی نیز مشمول عنوان بزهکارانه و مجازات قرار داده‌اند. علاوه بر این‌ها، قانونگذار کانادا در راستای پیاده‌سازی اصل کیفی شدن متون قانونگذاری کیفری، تعریف و تعیین قلمروی مواد و وسایل هسته‌ای را نیز به طور شفاف در قانون کیفری در دستور کار قرار داده است. در ضمن، پیش‌بینی صلاحیت جهانی در راستای برخورد با اشخاصی که در اقصی نقاط دنیا اقدام به قاچاق هسته‌ای می‌کنند و در قلمرو کانادا یافت می‌شوند نیز یکی دیگر از تدابیر قانونی سنجیده‌ای به شمار می‌آید که منجر به گسترش صلاحیت محاکم کانادا در راستای برخورد و محاکمه قاچاقچیان هسته‌ای می‌شود.

با این همه، انتظار می‌رود تا مسئولان و سیاستگذاران قانونگذاری ایران با احتساب آثار و پیامدهای سوء ناظر بر قاچاق هسته‌ای از یک طرف و کاستی‌ها و نارسایی‌های تقنینی موجود از سوی دیگر، واکنش کیفری مقتدری را در راستای مقابله با رفتار پیش‌گفته انشاء و اجرایی کنند.

پیشنهادها

با عنایت به بررسی‌های صورت‌پذیرفته، در جهت رفع کاستی‌ها و نارسایی‌های قانونگذاری موجود در قبال قاچاق هسته‌ای راهکارهای زیر معرفی و توصیه می‌شوند:

۱. جرم‌انگاری تمامی مصداق‌های قاچاق هسته‌ای: با التفات به این‌که در قانون مجازات

قاچاق اسلحه، مهمات و دارندگان سلاح و مهمات غیرمجاز ۱۳۹۰، همه مصداق‌های قاچاق هسته‌ای مشمول جرم‌انگاری قرار نگرفته است بنابراین توصیه می‌شود تا علاوه بر قاچاق مواد هسته‌ای [به عنوان بخشی از مواد و اقلام تحت کنترل]، قاچاق وسایل و دانش هسته‌ای نیز از وصف مجرمانه برخوردار شود.

۲. تعریف شفاف و تعیین دامنه مواد رادیواکتیو: با عنایت به این موضوع که مواد رادیواکتیو دارای گستره فراوانی هستند و تنها پاره‌ای از مواد پیش‌گفته که از ایزوتوپ‌های خاصی برخوردار بوده، خطرناک می‌باشند بنابراین پیشنهاد بر آن است تا با الگو قرار دادن تعریف مواد هسته‌ای در اسناد بین‌المللی از جمله کنوانسیون سرکوب اعمال تروریسم هسته‌ای ۲۰۰۵ به تعیین شفاف و دقیق قلمروی مواد مذکور مبادرت شود.

۳. جرم‌انگاری تهدید به ارتکاب قاچاق هسته‌ای: اگرچه ماده ۶۶۹ قانون تعزیرات عنوان کلی تهدید را دربرمی‌گیرد اما آنچه به عنوان مبنای جرم‌انگاری افتراقی تهدید به ارتکاب قاچاق هسته‌ای محوری می‌یابد، اشتقاقی شدن حقوق کیفری و متعاقب بر آن، بازدارندگی بیشتر از رهگذر جرم‌انگاری‌های تخصصی است؛ بدین ترتیب، توصیه می‌شود تا جرم‌انگاری جداگانه رفتار موصوف با اهداف ارتکاب اعمال تروریستی در دستور کار قرار گیرد. از این حیث، نیاز است تا تهدید به وارد و صادر نمودن غیر قانونی مواد، وسایل و دانش هسته‌ای با هدف انجام اعمال تروریستی، مشمول عنوان بزهکارانه قرار گیرد.

۴. ابهام‌زدایی در مورد شرایط ناظر بر تسری مجازات محاربه به قاچاق مواد رادیواکتیو: اگرچه قانونگذار در ماده ۱۳ قانون مجازات قاچاق اسلحه و مهمات و دارندگان سلاح و مهمات غیرمجاز ۱۳۹۰، مجازات محاربه را برای قاچاق مواد رادیواکتیو مقرر نموده است اما به صراحت مشخص نکرده که به موجب چه شرایط عینی، اقدام مرتکب منطبق با محاربه قرار می‌گیرد؛ بنابراین برای رفع این ابهام و به دنبال آن جلوگیری از تشنّت قضایی توصیه می‌شود تا قانونگذار با شفاف‌سازی مشخص کند که در چه اوضاع و احوالی، قاچاق مواد رادیواکتیو در ذیل عنوان محاربه قرار می‌گیرد.

کتاب‌نامه

الف- کتب و مقالات

الف-۱: فارسی

- احمدی، عبدالله (۱۳۹۴)، حقوق کیفری قاچاق کالا و ارز، چاپ اول، تهران: نشر میزان.
- بهرامی، محسن و بهروز قاسمی (۱۳۸۵)، آسیب‌شناسی قاچاق کالا در ایران، چاپ اول، تهران: انتشارات فارابی.
- پرادل، ژرودلا (۱۳۸۸)، «صلاحیت جهانی»، نشریه تحقیقات حقوقی، مترجم سید علی هنجنی، دوره ۱۲، شماره ۵۰، صص ۵۸۷-۶۱۱.
- رنسیلایر، لی (۱۳۸۷)، «نگاهی به تجارت قاچاق مواد هسته‌ای»، نشریه سیاحت غرب، دوره ۶، شماره ۶۴، صص ۱۱۴-۱۲۱.
- زراعت، عباس (۱۳۸۵)، حقوق جزای اختصاصی، چاپ سوم، تهران: انتشارات فکر سازان.
- عالی‌پور، حسن و نوروز کارگری (۱۳۸۹)، جرایم ضد امنیت ملی، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی.
- غنی کله‌لو، کیوان (۱۳۸۸)، تروریسم هسته‌ای، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی.
- کرومر، پیتر (۱۳۷۷)، «تهدید بزهکاری هسته‌ای»، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۶۲، شماره ۲۵، صص ۱۳۹-۱۵۲.
- گلدوزیان، ایرج (۱۳۹۶)، محشای قانون مجازات اسلامی، چاپ هفتم، تهران: انتشارات مجد.
- میرمحمد صادقی، حسین (۱۳۹۴)، جرایم علیه اشخاص، حقوق کیفری اختصاصی (۱)، چاپ هجدهم، تهران: نشر میزان.
- ولیدی، محمد صالح (۱۳۷۳)، حقوق جزای اختصاصی، جلد دوم، چاپ سوم، تهران: انتشارات امیرکبیر.

الف-۲: لاتین

- Bratt, Duane (2006). *The Politics of CANDU Exports*, Toronto: University of Toronto Press.

- Chandra, Ramesh (2003). *Global Terrorism: Global Crime Trends*, India: Kalpaz Publications.
- Fisher, David & Wicker Brian (2013). *Just War on Terror? A Christian and Muslim Response*, Oxon: Ashgate Publishing Limited.
- Futter, A. (2015). *The Politics of Nuclear Weapons*, United States: SAGE Publications.
- Jones, G.L. (2002). *Nuclear Nonproliferation: U.S. Efforts to Help Other Countries Combat Nuclear Smuggling Need Strengthened Coordination and Planning*, Washington: Diane Publishing Company.
- Khan, Saira (2008). *Nuclear Weapons and Conflict Transformation: The Case of India-Pakistan*, Oxon: Taylor & Francis.
- Lee, Rensselaer (2006). "Nuclear Smuggling, Rogue States and Terrorists", *In China and Eurasia Forum Quarterly*, Vol. 4, No. 2, pp. 25-32.
- Orlov, Vladimir (2004). "Illicit Nuclear Trafficking", *IAEA Bulletin*, Vol. 46, No. 1, pp. 55-56.
- Shelley, Louise (2006). "Trafficking in Nuclear Materials: Criminals and Terrorists", *Global Crime*, Vol. 7, No. (3-4), pp. 544-560.
- Tsoulfanidis, Nichola (2012). *Nuclear Energy: Selected Entries from the Encyclopedia of Sustainability Science and Technology*, New York: Springer New York.
- Williams, Phil & Paul N. W. Woessner (2002). *Nuclear Smuggling: Adaptability, Organized Crime and Undercover Operations*, Vienna: C&S Papers Series.